

UYGUR GELENEKSEL ERKEK GİYİM KUŞAMINDA KUŞAK*

Sashes in Uyghur Traditional Man's Clothing

Dr. Öğr. Üyesi Hatice VELİ**

ÖZ

Giyim kuşam, eski toplumlarda bireylerin toplumsal kimliğini ve statüsünü belirleyen ayırt edici unsurlardan birini oluşturmuştur. Giyim kuşam aynı zamanda toplumlar ve kavimlerin sanatsal ve maddi zenginliklerini ortaya koymaktadır. Türklerin kültür tarihi incelendiğinde, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafya ve uzun bir zaman diliminde çeşitlilik arz eden bu zenginlik görülebilir. Türklerin giyim kuşamları, kullandıkları ana malzemeler ve giyim kuşam tarzları açısından komşu kavimler ve uluslardan ayrılmıştır. Konargöçer yaşam tarzını benimseyen Türklerin giyim kuşamının ana malzemesini yünden ve deriden yapılan giysiler oluşturmuş, deri ve yün neredeyse her tür kıyafetin yapımı için kullanılmıştır. Ancak yerleşik yaşam tarzıyla birlikte ipeklili kumaşların da yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. Türklerin giyim kuşamları tarihi süreç içerisinde benimsedikleri yaşam tarzları, yaşadıkları coğrafyaya, dini inançlara, etkileşim içinde oldukları kavimler ve ulusların değişmesine bağlı olarak değişmiştir. Ancak Türklerin giyim-kuşamında kullanılan başlıklar, kuşaklar ve kemerler Orta Asya'dan Anadolu'ya hiç değişmeyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Köktürk döneminden (552-744) kalan balballar Türklerin giyim kuşam tarzıyla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Balballara bakıldığında Türklerin bozkırın yaşam tarzına uygun pantolon ceket tarzı kıyafetleri giydiği ve ceketlerin üzerine kemer kuşandığı görülmektedir. Bunun yanında Koço Uygur devleti (844-1368) ve Shazhou Uygur devlet (840-1226) döneminden kalan çeşitli yazılı belgeler, arkeolojik kayıtlar ve duvar resimleri de yerleşik yaşam tarzını benimseyen Uygurların giyim kuşam kültürü hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle de duvar resimleri eşsiz bir değere sahiptir. Bu duvar resimlerine portreleri çizilen Uygurlar, giyim kuşamındaki belli başlı özelliklerinden dolayı diğer etnik gruplardan ayrılmıştır. Bu çarpıcı özelliklerden biri de Uygur erkeklerinin giyim kuşamlarında kullandıkları kemerler ve kuşaklardır. Kuşak ve kemer bağlama âdeti, İslamiyet'ten sonraki dönemlerde de yaygın kullanılmış ve Türklerin giyim kuşam kültürünün ayrılmaz bir parçasını teşkil etmiştir. Bu konuda Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan Divanü Lügati't-Türk çok önemli bilgiler vermektedir. Giysilerde kemer ve kuşak kullanımı daha sonraki dönemlerde de karşımıza çıkmaktadır. Kuşaklar Anadolu'da ve Orta Asya'da Batı tarzı modern giysilerin yaygınlaşmasından önce geniş bir biçimde kullanılmıştır. Yeni Uygurcada *pota* veya *belbağ/belvağ* olarak adlandırılan kuşaklar, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur erkekler tarafından Batı tarzı takım elbiseler ve ceketlerin yaygınlaşmasından önce hem vücut sıcaklığını korumak hem de günlük yaşamda gerekli olan eşyaları taşımak amacıyla oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bunun yanında kuşaklar Uygur kültüründe erkeklerin toplumsal kimliğini vurgulayan önemli unsurlardan biri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın konusunu Uygur geleneksel erkek giyim kuşamında kullanılan kuşakların, tarihi süreç içerisindeki durumundan özellikle Köktürler, Uygurlar, Karahanlılar, Anadolu Türkleri ve Uygur Türkleri arasındaki kullanımlarından yola çıkılarak kuşakların işlevleri ve sembolik anlamlarını ortaya koymak oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı ise Uygur geleneksel erkek giyim kuşamında kullanılan kuşakların işlevi ve sembolik anlamlarını, kuşaklarla ilgili derlenen sözcükler üzerinden tarihi-karşılaştırmalı yöntemle filolojik açıdan incelemek ve elde edilen sonuçları tarihi, arkeolojik ve kültürel kaynaklarla desteklenerek Türk kültürünün tarihi süreç içerisindeki sürekliliğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler

Uygurlar, Giyim Kuşam, Pota, Belbağ/Belvağ, Erkek Giysileri.

ABSTRACT

Clothing has formed one of the important cultural elements with distinctive features that determine the social identity and status of individuals in ancient societies. Clothing also reveals the artistic and material wealth of societies and tribes. When the cultural history of the Turks is examined, it can be seen that the richness, which is diverse in a wide geography from Central Asia to Anatolia, and over a long period of time. The clothing products of the Turks are different from neighboring tribes and nations in terms of the main materials used and clothing styles. The main material of the clothing of the Turks, who adopted the nomadic lifestyle, was the clothes made of wool and leather, and leather and wool were used for the production of almost all kinds of clothes. However, along with the settled lifestyle, it has been seen that silk fabrics are widely used in the clothing

* Geliş tarihi: 27 Mart 2022 - Kabul tarihi: 14 Ocak 2024
Veli, Hatice. "Uygur Geleneksel Erkek Giyim Kuşamında Kuşak", *Milli Folklor* 141 (Bahar 2024): 145-153

** İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, haticeveli78@gmail.com, İstanbul/Türkiye, ORCID ID: 0000-0002-1207-9217.

of the Turks. The clothing of the Turks has changed depending on the lifestyles they have adopted in the historical process, the geography they live in, their religious beliefs and the changes in the tribes and nations they interact with. However, the headdresses, belts and belts worn on the head of the Turks appear as a constant element from Central Asia to Anatolia. Balbals from the Kökturks (552-744) contain important information about the dressing style of the Turks. Looking at the balbals, it is seen that the Turks wore trousers and jackets suitable for the lifestyle of the steppe and belted over the jackets. In addition, various written documents, archaeological records and wall paintings from the Koço Uyghur state (844-1368) and Shazhou Uyghur state (840-1226) periods provide important information about the clothing culture of the Uyghurs who adopted the settled lifestyle. In addition, wall paintings have a unique value. The Uyghurs, whose portraits were drawn on these wall paintings, were separated from other ethnic groups due to their main features in their clothing. One of these striking features is the belts and sashes used by Uyghur men in their clothing. The custom of tying belts and sashes was also widely used in the periods after Islam and constituted an inseparable part of the Turkish clothing culture. Divanü Lugat'it-Türk, written by Kaşgarlı Mahmut, gives very important information on this subject. The use of belts and sashes in clothes is also encountered in later periods. Sashes were widely used in Anatolia and Central Asia before the spread of Western-style modern clothing. The sashes, called *pota* or *belbag/belvağ* in New Uyghur language, were widely used by Uyghur men living in East Turkestan, for maintaining body temperature and carry necessary items in daily life before Western-style suits and jackets became widespread. In addition, sashes appear as one of the important elements emphasizing the social identity of men in Uyghur culture. The subject of the study is to reveal the functions and symbolic meanings of the sashes, which are used in Uyghur traditional men's clothing in the historical process, especially on the basis of their usage among Kökturks, Uyghurs, Karakhanids, Anatolian Turks and Uyghur Turks. The aim of the study is to examine the function and symbolic meanings of the sashes used in Uyghur traditional men's clothing from the historical-comparative method through the vocabulary compiled about the sashes, and reveal the continuity of Turkish culture in the historical process by supporting the obtained results with historical, archaeological, and cultural sources.

Key Words

Uyghurs, clothing, *pota*, *belbag/belvağ*, men's clothing.

Giriş

Önceleri vücudu sıcak tutmak, soğuk veya sıcağa karşı korunmak gibi en temel insani ihtiyaçlardan dolayı ortaya çıkan giyim kuşam ürünleri, sonraki dönemlerde kimliğin kurucu, pekiştirici ve belirleyici unsurlardan biri olarak maddi kültürümüzün önemli bir parçasını oluşturmuştur. Türkler tarih boyunca zengin bir giyim kuşam kültürünü sahip olmuş ve giyim kuşam tarzları, giysi malzemeleri açısından çeşitlilik göstermiştir. Bunu yanın sıra Türkler, tarih sahnesine çıktıkları ilk dönemlerden itibaren de kendine özgü giyim kuşam özellikleriyle komşularından ayrılmıştır. Tarihi kayıtlara göre Türkler Çinlilerden farklı bir giyinme tarzına sahiptirler. Çinliler sağdan ilikeli elbiseler giyer ve saçlarını kafasının ortasına toplayarak topuz yaparken; Türkler elbiselerini sağdan iliklemele beraber saçlarını da açık bırakmaktadırlar (Liu 1996: 113; Eberhard 1996: 86-87). Bununla birlikte Türklerin giyim kuşamında kullandıkları malzemeler de yaşam tarzlarına ve yaşadıkları coğrafyaya bağlı olarak değişiklik sergilemiştir. Bozkır Türklerinin giyim kuşamın ana malzemesini yün, deri gibi malzemeler oluşturmuşken (Kafesoğlu 2015: 306), yerleşik yaşam kültürüyle birlikte Türklerin giyim kuşamında ipekli ve pamuklu ürünlerin de yer aldığı görülmüştür (Gabain 1989: 94).

Türk kültüründe giyim kuşam ayrıca bireyin kimliğini ve toplumsal statüsünü belirleyen unsur olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu belirleyici unsurlar arasında giyim kuşamda kullanılan malzemeler, başa giyilen çeşitli başlıklar, bele bağlanan kemerler, kuşaklar ve giyim-kuşam süslemeleri belirleyici rol oynamaktadır. Bu unsurlar Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada değişmeden varlığını sürdürmüştür. Özellikle de çalışmamıza konu olan kuşaklar, düğmelerin kullanımı yaygınlaşmadan önce ön kısmı açık giysilerin önünü kapatmak hem de günlük yaşamda kullanılacak çeşitli eşyaları taşımak için kullanılmıştır. Daha sonraları ise estetik kaygılarla da çeşitli kuşak bağlama şekilleri ortaya çıkmıştır (Ayhan 2021: 38).

Kuşaklar, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar günümüzde Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur erkeklerinin giysilerinde oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Doğu Türkistan'da Batı tarzı takım elbiseler, kotlar ve ceketler yaygınlaştıktan sonra ise kuşaklar kırsalda yaşayanlar veya yaşça büyük Uygur erkeklerinin giyim kuşamında varlığını korumuştur. Yeni Uygur Türkçesinde *pota* veya *belvağ* (*belbağ*) olarak adlandırılan kuşaklar, ön kısmı açık baldırlara kadar uzanan kaftanlar, kalçaya kadar uzanan ceketler ve gömleklerin beline bağlanmış ve vücut sıcaklığını, özellikle de bel kısmı muhafaza etmek amacıyla kullanılmıştır. Bunun yanında bele bağlanan kuşaklar Uygur erkeklerinin toplumsal kimliği belirleyen unsurlardan biri olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızın konusunu Uygur geleneksel erkek giyim kuşamında kullanılan kuşakların tarihi süreç içerisindeki durumu özellikle Köktürler, Uygurlar, Karahanlılar, Anadolu Türkleri ve Uygur Türkleri arasındaki kullanım durumlarından yola çıkılarak kuşakların işlevleri ve sembolik anlamlarını ortaya koymak oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı ise öncelikle Yeni Uygur Türkçesindeki kuşaklarla ilgili derlenen söz varlığı üzerinde filolojik açıdan tarihi-karşılaştırmalı inceleme yapmaktır. Ardından elde edilen söz varlığı sonuçlarının tarihi, arkeolojik ve kültürel kaynaklarla destekleyerek kuşakların işlevi, sembolik anlamlarını belirtmek ve Türk kültürünün tarihi süreç içerisindeki sürekliliğini ortaya koymaktır.

Kapsam ve yöntem açısından çalışmada ilk önce Yeni Uygur Türkçesindeki kuşakla ilgili söz varlığı bu dilin en kapsamlı sözlüklerinden biri olan *Hazırki Zaman Uyghur Tilining İzahlık Lughiti* (Modern Uygurcanın İzahlı Sözlüğü) esas alınarak derlenmiş, bu söz varlığının tarihi Türk dili alanındaki ve Yeni Uygur Türkçesinin ağızlarındaki izleri aranmış. Elde edilen mevcut söz varlığı tarihi, arkeolojik ve kültürel kaynaklar temelinde incelenerek Uygur geleneksel erkek giyim kuşamında yerini alan kuşakların kullanımı ve sembolik anlamları açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Tarihi Süreç İçerisinde Kuşakların Kullanımına Bakış

Türklerin giyim-kuşam kültürüyle ilgili bilgi veren ilk arkeolojik kayıtlar Hunlar dönemine¹ dayanmaktadır. Hunların yaşam alanları olan bölgelerdeki kurganlarda (mezar) yapılan arkeolojik kazılar esnasında Hunlara ait olduğu düşünülen giyim kuşam ürünlerinin de içinde bulunduğu çeşitli araç gereçlere rastlanılmıştır. Pazırık mezarında bulunan elbiselerin fiyonk şeklinde düğümlemiş kuşakları (Ögel 2014: 65) ise Hunların giyim kuşamında kuşak kullandıklarına dair somut bilgiler vermektedir. Hunlardan sonra gelen Köktürklerin (554-744) kaftanlarının üzerine çeşitli kemerler ve kuşakları bağladıkları bilinen bir gerçektir. Öyle ki Orhun bölgesinde bulunan balballara (kahraman, soylu ya da hükümdarların mezarlığına veya anıtlarının yanına dikilen insan figürlü taştan heykeller) bakıldığında Köktürk heykelinin kaftanlarında *kuşak* olarak isimlendirilen kemerler takılmış olup bu kullanan kişinin rütbesini ifade etmiş ve aynı zamanda kullanıcıya hareket kolaylığı sağlamıştır bağlanmıştır (Salman 2006: 18). Ayrıca Köktürk heykellerinin kemerlerinde yandan sarkan süs uçları da görülmüştür. Bu kemer şekli Turfan'da ve Avarlarda da yaygınlaşmış. Avarlarda bilhassa Tuva bölgesinde bulunan heykellerde bu kemer uçlarına çokça rastlanılmıştır (Tavkul 1993: 41).

Bele bağlanan kuşaklar ve kemerler yerleşik yaşam tarzını benimseyen Koço Uygurları (840- 1368) tarafından da kullanılmaya devam etmiştir. Uygurlarda kuşağın kullanıldığına dair en somut bilgileri Koço ve Shazhou Uygurlarına ait duvar resimlerinde görmek mümkündür. Söz konusu duvar resimlerine bakıldığında kuşakların Uygurlarda farklı statülerdeki erkek giysilerinde kullanıldığı; kadın, çocuk ve din adamlarının giysilerinde ise kuşakların kullanılmadığı görülmüştür (Gabain 1989: 101). Öyle anlaşılıyor ki Uygurlarda kuşaklar, yetişkinliğin ve olgunluğun sembolü olmuş; sadece genç ve yetişkin

erkekler tarafından kullanılmıştır. Bununla birlikte kuşaklar, kemerlerle birlikte bele bağlanmış; kemerlere çeşitli silahlar ve av aletleri asılırken, kuşaklara ise aşağıya doğru sarkan küçük keseler bağlanmış ve bu keselere günlük yaşamda gerekli olan çeşitli eşyalar konulmuştur (Gabain 1989: 98).

Kuşak ve kemerlerle ilgili bilgelere Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lügati't-Türk* adlı eserinde de rastlamak mümkündür. Kaşgarlı sözlüğünde kuşak anlamında *kur*² sözcüğünü kaydetmiştir (DLT I:324). Bunun yanında Divan'da *kur* sözcüğünün "mertebe, rütbe" gibi anlamları da not edilmiştir (DLT I: 324). *Divanü Lügati't-Türk'te kur* sözcüğünün kavram alanları içerisinde yer alan *kurşag* "kuşak kuşanma" (DLT I: 464), *kurşanmak* "kuşanmak, kuşağı bağlamak" (DLT-Dizin: 383) sözcükleri de geçmektedir. Bununla birlikte Kaşgarlı XI. yüzyılda Türkler tarafından kullanılan ve *suf* olarak bilinen, yün ipliklerinden elle örülen kuşaklardan söz etmiştir (DLT III: 538; Genç 1997: 192). Ayrıca Divan'da geçen *er kurin kurşandı* "adam kuşağını kuşandı" (DLT II: 249) ifadesi de kuşağın erkekler tarafından kullanıldığına işaret etmektedir. Başlangıçta yünden, deriden yapılan kuşaklar daha sonraki dönemlerde çeşitli renklerdeki ipekli kumaşlardan da yapılmış ve kaftan, ceket, gömlek gibi her tür kıyafette kullanılmıştır. Bunun yanında *kuşak* sözcüğünün kökeni olan *kur* sözcüğü, kendisinden daha eski olan ur "tane, tohum, şişlik, kabarık" sözcüğü ile ilişkilendirilmiş ve bu sözcükten daha sonra "tane, çekirdek, tohum, döl, evin" anlamına gelen *uruğ* kelimesinin türemiş olduğu ve *uruğ* sözcüğünün ise ayrıca "soy sop, nesil; kavim, boy" gibi anlamlarının da bulunduğu tespit edilmiştir (Çakır, 2022: 149-150). Kuşak sözcüğünün *kur* ve *ur* sözcükleri ile ilişkilendirilmesi ve kuşağın da özellikle bel kısmı sıcak tutmak gibi işlevsel bir amaçla kullanılması, kuşak bağlamanın insanın verimliliği ve doğurganlığı ile ilişkili olduğunu açıklamaktadır (Çakır 2022: 150).

Kuşak ve kemerler, Anadolu'ya yerleşen Türkler tarafından da kullanılmaya devam etmiştir. Kuşaklar ve kemerler 11.- 13. yüzyıllar arasında Arap ve İran coğrafyalarını idaresi altında bulunduran Türk hükümdarlar tarafından da kullanılmıştır. Öyle ki Selçuklu resim sanatında hükümdarların beline taktıkları kemerlerin tokalarına rastlanılmıştır (Esin 1980: 175). Türk kültüründe kemerlerin uç kısmına bağlanan süs broşları (tokalar) devlet erkanlarına ve vassal prenslere göreve atamanın bir işareti olarak da takdim edildiği görülmüştür (Esin 1980: 169). Nitekim Anadolu'da kuşaklar ise kadın ve erkek giysilerinin en önemli tamamlayıcılarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusçuk'taki kadın ve erkek terekelerine bakıldığında kadınların simli, cevahir, yıldızlı ve altın olan kuşakları taktıkları; erkeklerin ise kadınlara kıyasla daha sadece ve gösterişsiz kuşaklar bağladıkları ve kuşaklarına hançer, bıçak, mendil, tütün kesesi gibi şeyleri koydukları bilinmektedir (Genç 2017: 571-572).

2. Yeni Uygurcada Kuşağa Ad Olan Sözcükler

2.1. Pota "kuşak"

Pota yeni Uygurcada kuşak anlamında kullanılan sözcüklerden biridir. Tarihi Türk dili alanında sözcük, Çağatay Türkçesi döneminden itibaren tespit edilmektedir. Şeyh Süleyman Efendi Sözlüğü'nde geçen sözcüğe *fûta* "kuşak, kemer-bend" (ŞSül: 428) açıklaması verilmiştir. Çağatayca sözlükte *fütâ* sözcüğünün Arapçadan ödünç alındığı kaydedilir ve sözcüğe "kuşak, kemer bende" (Ünlü 2013: 375) açıklaması verilmiştir. Kamusi Türki'de *futa* sözcüğüne "bir iş işlerken veya hamamda vesâî r ahvalde, bele bağlanan ipek peştamal: ipek futa" açıklaması verilir (Sami 2014: 783). 1762 yılında Mançu'ca, Tibetçe, Moğolca, Çince ve Çağatayca (Uygurca) olmak üzere beş farklı dille yazılmış Beş Dilli Mançu'ca sözlükte pota kelimesi ve bu sözcüğün kavram alanları içerisinde yer alan *pota* "kuşak, kemer" (BDS: 3279); *resmilik pota* "resmi

görüşmelerde giysilerde kullanılan kuşak” (BDS: 3279); *kuşgilik pota* “?” (BDS: 3279); *tokalık pota* “tokalı kuşak, tokalı kemer” (BDS: 3280); *kur pota* “kuşak, kemer” (BDS: 3280) gibi sözcükler yer almaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinden Çağatay Türkçesinin devamı niteliğindeki Yeni Uygurca ve Özbek Türkçesinde de geçmektedir. YUyg. *pota* “kuşak” (Necip 2017: 326); *pota* “bele bağlanan kumaş parçası, kuşak” (UTİL 1990: 722). Bunun yanı sıra yeni Uygurcanın diyalekt ve ağızlarında da sözcüğün farklı şekillerine rastlanılmıştır. Sözcük Turfan ağzında *futa* “kumaş kemer” (Yakup 2005: 462); Lopnur ağzında *pota~ potu* “kuşak, kemer” (Aliyeva 2013: 426); *pota* “belvağ= kuşak, kemer” (Gopuri 1986: 50) şekil ve anlamlarında izah edilmektedir.

2.2. Belbağ “kuşak”

Yeni Uygurcada kuşak anlamında kullanılan sözcüklerden bir diğeri de belbağ/belvağ sözcüğüdür. Sözcük Çağatay Türkçesi döneminden itibaren tespit edilmiştir. Sözcük *bel-bağ* şeklinde türemiştir. Sözcük Şeyh Süleyman Efendi’nin Sözlüğü’nde *bilbâğ* “kuşak, kemer” (ŞŞL: 196) şeklinde tespit edilmiştir. Beş Dilli Mançu’ca Sözlükte *föfukluk belbağ* “saçaklı bel kuşağı, saçaklı bel kemeri” (BDS: 3286) ibaresi geçmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinden Yeni Uygurcada *belvağ* “kemer, kuşak”; *belvağ bağlamak* “kuşak kuşanmak, kemer bağlamak” (Necip 2017: 35); *belbağ* “belge bağlaydığın pota = bele bağlanan kuşak” (UTİL 1990: 440) şeklinde geçer. Özbek Türkçesinde *belbog* “kuşak, kemer” (ÖTS 2016: 75)’dur.

3. Uygur Geleneksel Erkek Giyim-Kuşamında Kuşaklar

Uygurların geleneksel erkek giyim kuşamında kıyafeti tamamlayan önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkan kuşaklar, ilk olarak hem bel kısmı sıcak tutmak hem de sıkı tutmak amacıyla bağlanmaktadır. Uygurlar, giysilerde düğmenin kullanımı yaygınlaşmadan önce erkek giysilerinin ön kısmını kapatmak için genellikle kuşak kullanmışlardır. Kaftan, ceket veya gömlek gibi giysilerin üzerine bağlanan kuşaklar, giysilerin kendi kumaşından yapılabildiği gibi giysilerin kumaşından farklı bir kumaştan da yapılabilmektedir. Boyutları farklı olan bu kuşakların uzunluğu genellikle iki metreden biraz fazla ve eni ise 50 cm civarında olabilmektedir (Rahman vd. 1996: 23). Erkek giysilerinde bele bağlanan kuşaklar, birkaç defa bele sarılır ve ön kısımdan düğümlenerek tutturulmaktadır. Kuşaklar dışa giyilen cübbe tarzı uzun erkek giysilerinde kullanılabildiği gibi cübbelerin içine giyilen, kalça kısma kadar uzanan ceketlerin veya gömleklerin üzerine de bağlanabilmektedir. Kuşaklar mevsime göre pamuklu, yünlü veya ipekli kumaşlardan yapılabilmektedir. Kuşaklar geleneksel Uygur erkek giysilerinden olan önu ve yakaları açık, bol kesimli *akyektekler*³, *peşmet çapan*⁴, *çekmen çapan*⁵, *perace çapan*⁶, *be-kesem çapan*⁷, *cuva*⁸ (kapan, kışlık, kürklü mont) gibi giysilerin hepsinde kullanılmaktadır.

Eski Türk toplumunda erkeklerin toplumsal statüsü ile ilişkilendirilen ve kemerlerle birlikte bele bağlanan kuşaklar, Uygur toplumunda da bu geleneği kısmen olarak sürdürmüştür. Geleneksel Uygur erkek giysilerinde bele bağlanan kuşaklar, erkek sağlığı için gerekli bir eleman olmanın yanında sembolik anlamlar da taşımıştır. Kuşaklar Uygur toplumunda erkeklerin statüsünü belirleyen bir unsur olmaktan ziyade erkeklerin toplumsal kimliğini vurgulayan unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Uygur toplumunda bekâr erkekler genellikle bellerine kırmızı, yeşil veya çiçek desenli kuşaklar bağlarken; dul erkekler ise sarı renkli kuşaklar bağlamışlardır (Rahman vd. 1996: 24). Buna karşılık yaşça büyük olan erkekler ise daha çok siyah kuşak bağlamayı tercih etmişlerdir. Bunun yanında Uygur toplumunda din adamlarının, hocaların porselen beyaz renkli veya safran renginde, başörtüsü şeklindeki kuşakları bağladığı görülmüştür.

Uygur kültüründe beyaz kuşaklar ayrıca matem ve acının bir işareti olarak da belle bağlanabilmektedir. Yakınıni kaybeden erkekler genellikle yas işareti olarak bellerine beyaz kuşak bağlarken; kadınlar ise beyaz kuşak bağlamakla kalmayıp başına beyaz başörtüsü de örtmekte, mümkün olduğu kadar beyaz renkte etek giymekteler. (Öger, İna-yet 2013: 56).

Öte yandan kırmızı kuşaklar Uygur toplumunda mutluluk, cesaret ve yiğitlik ile ilişkilendirilmektedir. Öyle ki Doğu Türkistan'ın bazı yörelerinde damat mutluluğun işareti olarak düğün gününde gelini almaya giderken beline kırmızı kuşak bağlayabilmektedir (Mijit 2006: 11). Ayrıca erkek çocukların sünnet düğünlerinde bellerine bağladıkları fiyonk şeklindeki kırmızı kuşaklar da erkek çocuğun yetişkinliğe adım attığının bir işareti olarak görülmektedir (Rahman v.d 1996: 161). Nitekim ince kırmızı kuşaklar, Türkiye'de genellikle 2000'li yıllara kadar⁹ gelinlerin evlendikleri gün babası veya erkek kardeşleri tarafından onların bellerine bağlanmış ve gelinlerin gidecekleri yere bereket, mutluluk getireceği, iffetli, gayretli ve doğurgan olacağını temsil etmiştir. (Çakır 2022: 146). Nitekim Uygur Türklerinde gelinlerin beline kuşak bağlama geleneği bulunmamaktadır.

Bunun yanında kuşaklar, Elazığ'da, İzmir'in bazı ilçelerinde ve Anadolu'nun bazı yörelerinde erkek giyim kuşamında da kullanılmış ve Uygur Türklerinde olduğu gibi evlendiği gün damat gelini almaya giderken beline kırmızı kuşak bağlamıştır (Çakır,2022: 151). Belle kuşak bağlama geleneği, Türkiye Türklerinde hem erkeğin hem de kadının doğurganlığı ile ilişkilendirilmiştir, ancak Uygur Türklerinde erkeklerin düğün, sünnet gibi geçiş törenlerinde kırmızı kuşak bağlaması, kadınların ise geçiş törenlerinde kuşak bağlamaması, doğurganlık ve üretkenliğin erkek ile sağlanacağına inanıldığından ileri gelmiş olmalıdır.

Yukarıda belirtildiği üzere Uygur kültüründe geleneksel erkek giysilerinde kullanılan kuşaklar renklerine göre sembolik anlamlar taşımaktadır. Bu durum Uygurların renk anlayışıyla yakından ilgilidir. Öyle ki Uygur kültüründe kırmızı renk iyiliğin, mutluluğun, güzelliğin, gücün ve başarının sembolüdür (Rahman v.d 1996: 161). Buna örnek olarak düğün yemeği için kesilecek koyunların başlarına kırmızı kuşağın bağlanması, düğün arabasının kırmızı çiçeklerle ve fiyonklarla süslenmesi hatta düğünde çalınan çalgı aletlerine de kırmızı kurdele bağlanması verilebilir (Rahman v.d 1996: 161). Nitekim sarı renkler Uygur kültüründe bereket, asaleti sembolize etmektedir. Bu durum bazı araştırmacılara göre Uygurların en eski inançlarından biri olan güneşe tapma inancından ileri gelmektedir (Rahman v.d 1996: 161). Bununla birlikte sarı renk Uygur kültüründe umutsuzluğun ve üzüntünün rengi olarak da tanınmaktadır (Rahman v.d 1996: 161). Dolayısıyla Uygur toplumunda dul erkeklerin bellerine sarı renkli kuşak bağlaması üzüntünün maddi kültüre yansımaları olarak tanımlanabilir.

Türk kültüründe zamana ve coğrafyaya bağlı olarak ak, gök ve kara renkler matemî simgelemek için kullanılmıştır. Bu renklerin matem alâmeti olması eski inançlarla alakalıdır. Eski inançların yansımaları olarak gök, ak ve kara renkler hem üçlü başlangıcı yansıtır hem de ölümden sonraki yaşamla bağlantılı görülerek aynı zamanda yas işareti olarak da kullanımı vardır. Ak renk yeryüzü tanrısı Ülgen'i, gök renk Gök Tanrı'yı ve kara renk ise yer altı tanrısı Erlik'i temsil etmiştir (Öztürk 2015: 261). Uygur kültüründe yas işareti olarak kullanılan beyaz kuşaklar vefat eden kişinin yakınıni tarafından bazen yedi güne kadar bazen de kırk güne hatta bir yıla kadar bağlanabilmektedir.

Uygur kültüründe kuşaklar bağlayan kişinin toplumsal kimliğini vurgulayan unsurlar olmasının yanında belli bir pratik kullanıma da sahip olmuştur. Öncelikle kuşaklar iliksiz, düğmesiz olan geleneksel Uygur erkek giysilerinin ön kısmını kapatmak için kullanılmıştır. Ayrıca geleneksel erkek giysilerine cep dikilmediğinden dolayı kuşaklar cep

görevini görmüştür (Rahman vd. 1996: 23). Günlük yaşamda gerekli şeyler kuşağa düğümленerek taşınmıştır. Uygur halkı arasında yaygın olan *her kişiye lazımdur beş nesre asmak*: *ustura, targak, misvak, bıçak hem çakmak* “Her kişiye lazımdır beş nesne asmak; ustura, tarak, misvak, bıçak hem çakmak” söyleyişi, Uygurlarda kuşağa bağlanan günlük yaşam eşyaları ile ilgili bilgi vermektedir. Kuşağa bağlanan bu eşyalar, daha çok Uygurların günlük yaşamındaki temizlik ve beslenme kültürü ile ilgili eşyalardır ve bu, Uygurların temizlik algısının maddi kültüre yansımaları bakımından dikkat çekicidir.

Sonuç

Yeni Uygur Türkçesinde *pota* veya *belbağ/belvağ* olarak bilinen kuşaklar, Uygur geleneksel erkek giyim kuşamında önemli rol oynamıştır. Erkek kıyafetlerinde kullanılan kuşaklar, ilk önceleri vücut sıcaklığını korumak özellikle de bel kısmı sıcak tutmak amacıyla bağlanmış ve günlük yaşam eşyalarını asmak ve düğümleyerek saklamak için kullanılmıştır. Bunun yanında kuşaklar, Uygur kültüründe erkeklerin toplumsal kimliğini belirleyen unsurlardan biri olarak da bele bağlanabilmektedir. Buna göre Uygurlarda kırmızı, yeşil, çiçekli desenli, renkli kuşaklar genellikle genç ve yetişkin erkekler tarafından kullanılmışken, yaşça büyük erkekler siyah kuşaklar bağlamaktadırlar. Dul erkekler ise üzüntüyü ve hüznü simgeleyen sarı renkli kuşaklar takmaktadırlar. Bunun yanında beyaz renkli kuşaklar Uygur kültüründe yas ve matem işareti olarak vefat eden kişinin yakınları (ister kadın olsun ister erkek olsun) tarafından bele bağlanabilmektedir. Ayrıca kırmızı kuşaklar, Doğu Türkistan’ın bazı yörelerinde damatların gelini almaya gittiği esnada belle bağlanmakta ve mutluluğu, sevinci temsil etmektedir. Ayrıca sünnet düğününde, sünnet olan erkek çocuğun beline fiyonklu kırmızı kuşaklar bağlanmakta ve erkek çocuğun yetişkinliğe geçişini temsil etmektedir.

Nitekim günümüzde modern giyim sanayisinin yaygınlaşmasıyla, moda ve küresel akımın etkisiyle kuşaklar, Uygur erkeklerinin gündelik giyim kuşamında kullanılmamaktadır. Ancak kuşaklar folklorik Uygur erkek giysilerinin bir parçası olarak halk oyunlarında ve gösterilerde kullanılarak yaşatılmaya çalışılmaktadır.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KISALTMALAR

Ar.: Arapça

Bk.: bakınız

Bs: baskı

Çağ: Çağatayca (Çağatay Türkçesi)

Far.: Farsça

Tü: Türkçe

Karahanlı.: Karahanlı Türkçesi

KB: Kutadgu Bilig

Lop.ağ.: Lopnur ağzı

s.: sayfa

S.: Sayı

Tarihî.: Tarihî Türk Lehçeleri

Turfan D: Turfan Diyalekti

Uyg (Bud): Uygurca Budist Metinleri

YUyg.: Yeni Uygurca (Yeni Uygur Türkçesi)

BDS.: *Wuti Qingwen Jian* (Beş Dilli Sözlük). Pekin: Milletler Neşriyatı, 1957.

BTXXIII: Zieme, Peter. *Magische Texte des Uigurischen Buddhismus*. Mit 208 Abbildungen auf 97 Tafeln, Turnhout: Brepols. (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Akademienvorhaben Turfanforschung. Berliner Turfantexte 23), 2005.

Daşa: Elmalı, Murat. *Daşakarmaphāvādānamālā* (Giriş-Metin-Çeviri- Notlar-Dizin-Tıpkıbası). Ankara: Türk Dil Kurumu, 2016.

- DLT: Atalay, Besim. *Divânu Lûgati't-Türk* I-IV. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2006 (MK).
- DTSI: Nadelyaev, V.M., D.M. Nasilov., E.R. Tenişev, A.M. Şçerbak. *Drevnetyurskiy Slovar*, Leningrad, Akademiya Nauk Nauka SSSR, 1969.
- ED: Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of the Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- HdesA: Wilkens, Jens. *Handwörterbuch des Altuygurischen, Altuygurisch-Deutsch-Türkisch* (Eski Uyurcanın El Sözlüğü, Eski Uyurca-Almanca-Türkçe). Göttingen: Akademie der Wissenschaftern zu Göttingen, 2021
- HtRöhrborn: Röhrborn, K. *Die alttürkische Xuanzang-Biographie* VIII. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1996.
- ÖTS: Üşenmez, Emek, Saidbek Boltabayev, Gülşah Tuğlacı. *Özbekçe-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Türk Dünyası Kültür Vakfı, 2016.
- ŞSül: Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî, *Lugat-i Çagatay ve Türki-yi Osmanî*. İstanbul: yy, 1298.
- TMEN: Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* I-IV. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1963-1975.
- TTVII: Arat, Reşit Rahmeti. *Türkische Turfan-Texte* VII. Von Dr. G. R. Rachmati. Mit sinologischen Anmerkungen von Dr. W. Eberhard, Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1937.
- UÇİS.: Yunusoğlu, Mağfîret Kemal. *Uyurca-Çince İdkut Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
- UTİL: *Uygur Tilining İzahlik Lugiti*. Pekin: Milletler Neşriyatı, 1990-1998.
- VEWT: Räsänen, M. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1969.

NOTLAR

1. Hun devletinin kültürü denildiği zaman M.Ö. III. asrın sonlarından başlayıp, M.S.III. asrın sonlarına kadar devam eden beş asırlık bir kültür kastedilmektedir. Bk. Bahaeddin Ögel, İslamiyet'ten önce Türk Kültür Tarihi, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 43.
2. *Kur* sözcüğüne eski Uyurca metinlerden itibaren rastlanılmıştır. Kur < *Tür. kur* “kemer, kuşak”. Bk. ED, 642a; TMEN, 1553; TMEN, 1565; bk. *kurşag*, VEWT, 301-302; DTSI, 467; HdesA, 424. Wilkens, *kur* sözcüğüne “sınıf, aşama, durum, pozisyon, yer; kemer” anlamlarını kaydetmektedir (HdesA, 424). Doerfer, *kuşag* “kuşak, kemer” sözcüğünün *kurşa-* fiilinden türediğini ve sözcüğün Türkçeden Moğolcaya, Balkan dillerine ve diğer dillere geçtiğini belirtir (TMEN, 1565). Tarihi: Uyg (Bud). *çikin öglük çikin kur* “kırmızı yüzü ipekli kumaştan yapılmış kuşak” (BTXXIII, D083); *kur ısırsar ögrünçü sav işidür* “kemer ısırsarsa, memnun edici haber duyar” (TTVII, 36, 13); *öz etözlerin üvep ulug kur kurşanmakığ bultaçı egiller antag erti* “kendi vücutlarını şişirerek büyük kuşak kuşanmayı bulacak eğiller öyle erdi” (HtRöhrborn, 419-420); *liken kulrın bêlije yörgep erdinilig tayyin kedip êlig han karşısıntın ünüp bartı* “kılıç kuşağını (beline sarıp mücevherlerle işlenmiş) kemerini (kuşanıp hükümdarın sarayından) çıkıp gitti” (Daşa, 2112); Karahanlı. MK. *kur* “kuşak, kemer; mertebe, aşama” (DLT I, 324); *kurşag* “kuşak kuşanma; tura; yünden dokunur, bel kuşağına benzer bir nesne olup çadıra asılır” (DLT I, 464); *kurşag* “elbisenin bir karış kadar olan parçası” (DLT I, 464); *kurşag* “kuşak kuşanma” (DLT I, 464); iç kur “iç kuşağı” (DLT I, 35); *kurşanmak* “kuşanmak, kuşak kuşanmak” (DLT II, 249); *kurlamak* “kuşak yapmak ve bağlamak” (DLT III, 298); KB. *kur* “kurşak” (Arat1979, 291); Çağ. *kurşak* “kemer” (Senglah, 285v.21); UÇİS. *kuur* “kemer” (Yunusoğlu2021, 163, P450); BDS. *kur pota* “kemer, kuşak” (BDS, 3280); kur “kuşak” (BDS, 3286); *key kur* “geniş kuşak” (BDS, 3286); *tokugan kur* “dokunmuş kuşak” (BDS, 3286).
3. Beyaz renkli kumaşlardan dikilen bir tür erkek giysisidir. Genellikle Gömlek ve don olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Önü ve yakaları açıktır. Kolları uzun ve geniştir. Bkz. (Kasimi, 1996: 29. Ayrıca bkz. Hebibullah, 1996: 182-183).
4. Peşmet Çapan dik yakalı, düz ve yan ceplidir. Kolları uzun ve düğmelidir. Düğmeleri kıymetli metal, altın veya çizgili kumaştan dikilmektedir. 19-20 asrın başlarında peşmet çapan zenginler, beyler ve hanlar için kadifeden, kimhaptan (simli kumaş) dikilmekteydi. Peşmet çapanı köylü zenginler ve şehirli tüccarlar beline güllü veya düz belbağ bağlayarak giymektedir. (Kasimi, 1996: 30).
5. Dizi örten, kolu uzun, yakasız, cepsiz, düğmesiz palto. Palto siyah, mavi veya gri çekmenden (pamuklu kumaş) dikilmektedir. İçine ince bir şekilde pamuk yerleştirilir. Onun göğsüne ve eteklerine güzel görünmesi için kenar şeridi dikilir. Bazen de pamuk konmayıp astarlarla birlikte dikilmektedir. Bu palto her tür sosyal sınıfa air insanlar tarafından giyilmektedir. (Kasimi, 1996: 30).
6. Perace çapanın görünüşü Çekmen Çapanına benzemektedir. Beyaz, açık mavi yeşil veya karışık renkli atlastan pamuksuz astarlanıp dikilmektedir. Perace Çapanı genelde şehir zenginleri, işçiler ve din adamları giyerlerdi. (Kasimi, 1996: 30).
7. Beksem çapanın görünüşü sabahlığa benzemekte ve uzunluğu dizi örtecek şekildedir. Kolları uzundur. Yazlık paltolar yalnız astarla kışlık paltolar ise yalnız astarla kışlık paltolar ise astarla pamuk konup dikilmektedir. Bekesem ismini dikildiği çizgili kumaştan almaktadır. Bu paltoyu çiftçiler, şehirli, çoğunlukla da erkekler büyük törenlerde veya bayramlarda giymektedirler. (Kasimi, 1996: 30).
8. Cuva genellikle koyun dersinden dikilebilmektedir. Cuvanın dış kısmı ise kadife, ipek gibi kumaşlardan dikilebilmektedir. Yaka kısmı için tülki, samur kürkü gibi kıymetli kürkler kullanılmaktadır. Uzunluğu dizin alt kısmına kadar abalıldığı gibi kalça kısmını kapatacak uzunlukta da abalabilmektedir.
9. Araştırmacı Emine Çakır çalışmasında 2000’li yıllardan sonra toplumun belli bir kesiminde gelinlerin kırmızı kuşak bağlamayı reddetmesinin sebebinin kırmızı kuşakların bekaretle ilişkilendirilmesinden dolayı olduğunu belirtir. (Çakır, 2022: 146)

KAYNAKÇA

- Aliyeva, Minara. *Lobnur Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2013.
- Arat, Reşit Rahmeti. *Türkische Turfan-Texte VII*. Von Dr. G. R. Rachmati. Mit sinologischen Anmerkungen von Dr. W. Eberhard, Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1937.
- Arat, Reşit Rahmeti. *Kutađgu Bilig III İndeks*. Yayına haz. Kemal Eraslan, O. Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 47, 1964.
- Atalay, Besim. *Divānu Lügati 't-Türk I-IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2006.
- Ayhan, Fatma. "Bugün Giyilen Modern Giysinin Oluşumunda Türklerin Etkisi", *Humanities Sciences (NWSAHS)*, 4C0241, 2021; 16(1):24-44.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. 35. Bs. Ötügen Neşriyat: 2015.
- Kurum. *Wuti Qingwen Jian* (Beş Dilli Mançuçe Sözlük). Pekin: Milletler Neşriyatı, 1957.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of the Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- Çakır, Emine. "Gelin Kuşağı: Bekâret Kuşağı Mı Bereket Kuşağı Mı?", *Milli Folklor*, c.17, S.134, 2022, sayfa:145-158.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kalebci Yayınevi, 2000.
- Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1963-1975.
- Eberhard, W. *Çin'in Şimal Komşuları*. 2.bs. (çev. Nimet Uluğtuğ). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.
- Elmalı, Murat. *Daşakarmapathavadānamālā* (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbası), Ankara: Türk Dil Kurumu, 2016.
- Esin, Emel. "kur-kurşak", *Central Asiatic Journal*, Volume No: 3-4, 1980, sayfa: 159-183.
- Gabain, A von., *Gaochang Huihu Wangguo de Shenghuo* 840- 1250 (Koço Uygur Krallığında Hayat, 850- 1250). (Çinceye çev. Zou Rushan). Turfan: Tulufan Shi Difang Zhi Bianji Shi, 1989.
- Genç, Reşat. *Kaşgarlı Mahmut'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1997.
- Genç, Serdar. "Füsün Gülsüm Genç. Rusçuk'ta Giyim Kuşam (17.-18. Yüzyıllar)", **XI**. Uluslararası Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildirileri Samsun/Türkiye, Aralık 2017, sayfa: 559-582
- Gopuri, Gulam. *Uygur Şiviliri Sözlüğü* (Uygur Şiveleri Sözlüğü). Pekin: Milletler Neşriyatı, 1986.
- Hebibullah, Abdurehim. *Uygur Etnografisi* (Uygur Etnografisi). Ürümçi: Şıncañ Helk Neşriyatı, 2000.
- Kasım, İslamcan. *Uygur Milli Giyimleri*. Türkçeye akt. Soner Yalçın. Ankara: yy,1996.
- Liu Xigan. *Tujue Hanguo Shi* (Türk Kağanlığı Tarihi). Ürümçi: Xinjiang Üniversitesi Yayınevi, 1996.
- Mijit, Abdukeyyum. "Kiyim-Keçek Medenitimizdeki Pota Bağlaş Aditi (Giyim-Kuşam Kültürümüzde Kuşak Bağlama Adeti)". *Miras Jornili* 2 (2006): 10-12.
- Nadelyaev, V.M. A.m. Şçerbak; D.M. Nasilov, E. R. Tenişev. *Drevneturkskiy Slovar*, Leningrad: Akademiya Nauk Nauka SSSR, 1969.
- Necip, Emir Necipoviç. *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Çev. İklim Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu, 2012.
- Rahman, Abdikerim, Reveydullah Hemdulla, Şirip Huştar. *Uygur Örp Adetleri* (Uygur Örf Adetleri). Ürümçi: Xinjiang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, 1996.
- Räsänen, M. *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1960.
- Salman, Fikri. "Göktürk Dönemi Kıyafetleri". *Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi*. 9 (2006): 12-34.
- Röhrborn, K. *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1996.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-i Türkî*. 3. bs. Haz. Reşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal. İstanbul: İdeal Kültür ve Yayıncılık, 2011.
- Şeyh Süleyman Efendi-Yi Buhari. *Lügât-i Çagatay ve Türkî Osmanî*. İstanbul: yy, 1928.
- Tavkul, Ufuk. "Tarihi Türk Erkek Kıyafetleri". *Milli Folklor* (1993): 40-45.
- Kurum. *Uygur Tilining İzahlik Lugiti*. Pekin: Milletler Neşriyatı, 1990-1998.
- Ögel, Bahaeddin. *İslamiyet'ten önce Türk Kültür Tarihi*, 6. bs, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Öger, Adem, Alimcan İnatet, "Uygur Türklerinde Ölüm ile İlgili İnanış ve Adetler", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1/2 2013, s. 49-64.
- Özttürk, Şükrü. "Türk Kültüründe Renk Kavramı ve Bu Renklerin Maddi Kültür Unsurlarına Yansımaları", Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Doktora tezi, 2015.
- Ünlü, Suat. *Çagatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi, 2013.
- Üşenmez, Emek, Saidbek Boltabayev, Gülşah Tuğlacı. *Özbekçe-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Türk Dünyası Kültür Vakfı, 2016.
- Wilkens, Jens. *Handwörterbuch des Altugurischen*. Altugurisch-Deutsch Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca-Almanca-Türkçe). Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 2021.
- Yakup, Abdurishid. *The Turfan Dialect of Uyghur*. Turkologica 63. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2005.
- Yunusoğlu, Mağfired Kemal. *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2012.
- Zieme, Peter. *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*. Mit 208 Abbildungen auf 97 Tafeln, Turnhout: Brepols. (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Akademienvorhaben Turfanforschung. Berliner Turfan-texte 23), 2005.